

Deze woorden van het hoogste kerkelijk gezag waren niet alleen 'n blijk van hoge verering voor onzen Zalige, maar 'n diep inslaande aanmoediging voor allen, die iets hadden bijgedragen gedurende het 25 jarig bestaan van ons Tijdschrift, om de vroeger zo voorlichtende Nederlandse Spiritualiteit in haar vollen luister te herstellen.

Het zal toch niemand ontgaan welken lof aan de Nederlandse Vroomheid en bijzonder aan den Zal. Ruusbroec wordt toegekend, waar de « verheven leer » van dezen laatste wordt geprezen als gans in de lijn liggende van de Katholieke Traditie, en de wens wordt uitgedrukt dat zij de mensen van alle standen moge onderrichten in den omgang met God.

Ook de wetenschappelijke studie van de Nederlandse ascese en mystiek wil in laatste instantie geen ander doel beogen, dan, door het klaarder besef van ons geestelijk verleden, onze vroomheid te doen voortbloeien uit het beste van een volksziel, die zo innig door het christendom werd aangesproken.

DE REDACTIE

BIJDRAGEN

DE LITTERAIRE NALATENSCHAP VAN DE KARTUIZERS IN DE NEDERLANDEN*)

DE tijd voor een samenvattende beschrijving van de geschiedenis der Kartuziers in de Nederlanden is nog niet gekomen. Wel is waar hebben de bouwstoffen daarvoor zich in de loop van de laatste halve eeuw reeds aanzienlijk vermeerderd door het verschijnen van vele bronnenpublicaties, monographieën en detailstudies en door het beter bekend worden van de historie der spiritualiteit. Doch er ligt nog te veel onontgonnen terrein, terwijl het materiaal rijk en veelzijdig is. Het noodzakelijke voorbereidende werk is nog niet ten einde. Onze kennis zal nog ten aanzien van belangrijke onderdelen moeten worden vervolledigd en verdiept.

Dit geldt ook heel bijzonder met betrekking tot de litteratuur, welke in de cellen onzer voormalige kartuizen is ontloken. Onder

*) *Gebezigde Afkortingen:*

AGAU : *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.*

BB : *Bossche Bijdragen.*

Le Couteulx : C. le Couteulx, *Annales Ordinis Cartusiensis ab anno 1084 ad annum 1429* (8 vol. in 4°, 1887-1891).

HB : *Haarlemse Bijdragen (Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem).*

Lamalle : Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Herinnes-lez-Enguien*, publiée et annotée par E. Lamalle S.J. (Louvain 1932).

Mougel : D. A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser* (Mühlheim a. d. Ruhr 1898).

NNBW : *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek.*

OGE : *Ons Geestelijk Erf.*

Paquot : J. N. Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Louvain 1764).

Petreijs : Th. Petreijs, *Bibliotheca Carthusiana* (Coloniae 1609).

Schneider : Ch. Schneider, *Die Kölner Kartause von ihrer Gründung bis zum Ausgang des Mittelalters* (Bonn 1932).

Le Vasseur : L. le Vasseur, *Ephemerides Ordinis Carthusiensis* (5 vol. in 4°, 1890-1893).

meer wordt nog node gemist een voorlopige bibliographie van al hetgeen Kartuziers uit het Nederlandse taalgebied in de loop der eeuwen hebben geschreven. Wie dit verdienstelijk werk zou willen ondernemen en een provisorische beschrijving zou leveren van alle Nederlandse cartusiana in handschriften, incunabelen, post-incunabelen en latere drukken, zou de baanbrekende arbeid hebben verricht, welke onmisbaar is om te geraken tot een definitieve, kritische bewerking en om reeds de invloed te kunnen nagaan, welke door hun geschriften van de Kartuziers der Nederlanden is uitgegaan.

Geenszins mag de « catalogus scriptorum », welke hier in chronologische volgorde zal worden medegedeeld, worden aangezien voor een proeve om in de aangeduide leemte te voorzien. Dit overzicht kan, naar het oordeel van de samensteller, slechts een voorlopig karakter dragen en van voorbijgaand nut zijn. De lijst maakt geen aanspraak op volledigheid, al vermeldt zij een tachtigtal namen van auteurs uit de Orde van Sint Bruno, die vóór het einde der 17^e eeuw zijn gestorven en die hetzij van Nederlandse stam waren, hetzij in deze gewesten hebben geleefd, hetzij er door Nederlandse vertalingen van hun werken bijzonder de aandacht hebben getrokken. De korte biographische gegevens, welke daarbij staan vermeld, zijn zo kritisch mogelijk bijeengezocht. Zij zijn veelal niet ontleend aan vroegere schrijvers, doch zoveel mogelijk aan de hand van necrologia en dergelijke op hun juistheid gecontroleerd.

De Orde heeft eerst in de 14^e eeuw in onze lage landen vaste voet gekregen. De geschriften der Kartuziers geven te zamen — hoe zij ook door de aard van hun roeping in afzondering hebben geleefd en buiten het actieve leven hebben gestaan — in menig opzicht een spiegelbeeld van hun tijd. De kwalen der late Middeleeuwen, het Westerse Schisma, de conciliaire theorie, het zo dreigende Turkse gevaar, humanisme, de leer van Luther, de geest der contra-reformatie bijvoorbeeld waren tijdsverschijnselen, ten opzichte van welke de monniken van Sint Bruno in de stilte van hun cellen stelling namen¹⁾.

¹⁾ De litteratuuropgave in de voetnoten is in deze bijdrage doorgaans beperkt tot die boeken of artikelen, waarin men ook over de verdere litteratuur wordt ingelicht.

I. SCHRIJVERS EN GESCHRIFTEN, UITGEZONDERD DIE OP HAGIOGRAPHISCH OF HISTORISCH GEBIED

De Straatsburgse kartuizerprior Ludolph van Saksen († 1377) schreef het eerste eigenlijke leven van O. H. Jezus Christus volgens de vier Evangeliën. In een reeks diepgevoelde overwegingen en kinderlijk vrome voorstellingen schetste hij Onzes Heren leven. Uit allerlei bronnen, welke hij meestal vermeldt, heeft hij bij het schrijven van zijn onvolprezen werk geput. Door de rijkdom van historische, oudheidkundige en topographische bijzonderheden wist hij de figuur van de Verlosser te doen leven. De mooiste teksten uit de H. Schrift en uit de Kerkvaders zijn in dit werk samengeweven tot een indrukwekkend en ontroerend geheel. De vroegere Dominicaan is soms terug te kennen uit het meesterwerk van deze auteur. Dit werk heeft een enorme belangstelling gewekt. Het was reeds spoedig na zijn dood een van de meest gelezen boeken der westerse wereld. Het verspreidde zich door alle landen en is ontelbare malen afgeschreven en gedrukt. Oorspronkelijk in het latijn geschreven, werd het in alle volkstalen overgezet. Ook een aantal Dietse bewerkingen van deze zogenaamde Bonaventura-Ludolphiaanse Vita Christi waren al vroeg in omloop. Zij dragen veelal het opschrift : *Van den Leven Ons Lief Heren Jhesu Christi*²⁾.

Gerrit van Santen († 1371), monnik van Herne, is waarschijnlijk de « meester Gerrit », die de proloog heeft geschreven van Ruusbroec's Tabernakel. Hij was in zijn klooster een ijverige copïist, die een vijftal tractaten van Ruusbroec heeft afgeschreven. Andere monniken met de naam Gerrit zijn in de 14^e eeuw uit Herne niet bekend. Men heeft wel gedacht aan magister Gerrit Haghen van Breda en aan Gerrit Naghel van Delft, doch deze beide zijn eerst omstreeks 1429 te Herne ingetreden. Opmerking verdient, dat Gerrit van Santen ook als hospes te Zeelhem heeft verbleven, alsmede dat hij tot de eerste monniken van het in 1359 te Luik gestichte klooster heeft behoord³⁾.

²⁾ M. J. Bodenstedt, *The Vita Christi of Ludolphus the Cartusian* (Washington 1944); OGE, 1946, blz. 138-150. Een moderne uitgave van de middel-nederlandse tekst is bezorgd en ingeleid door Dr. C. C. de Bruin.

³⁾ Lamalle, 17, 26-28, 53.

Nicolaas Helminey († 1389), monnik van de Grande Chartreuse, die in 1359 als prior te Kiel bij Antwerpen fungeerde, is de auteur van verschillende geschriften, o. m. van een *Formula spiritualium exercitiorum*, geschreven voor de novicen⁴⁾.

Een der grote persoonlijkheden gedurende de tweede helft der 14^e eeuw in de Noord-Duitse provincie is Hendrik van Egher van Kalkar († 1408), monnik van de Keulse kartuize, geweest. Hij sproot uit een patricisch geslacht en was alumnus van de Parijse universiteit. Achtereenvolgens is hij prior geweest te Arnhem (1368-1373), rector te Roermond (1373-1378) en prior te Keulen en te Straatsburg en tevens jarenlang visitator van genoemde provincie. Ook de waarschijnlijk door hem bewerkte bekering van Geert Groote gaf hem een grote invloed. Als auteur is hij vooral bekend om de in 1398 voltooide geschiedenis zijner Orde (zie blz. 36). Verder zijn er een aantal brieven van hem bewaard, alsmede *Sermones capitulares*, korte preken, door hem bij gelegenheden voor zijn convent gehouden. Voor zijn confraters schreef hij een homiletisch tractaat *De modo faciendi collationes more Cartusiano* (hs. no. 819 Bibl. Darmstadt). Van zijn Mariapsalterium bevindt zich een Middelnederlandse vertaling in handschrift in de Kon. Bibl. te s'Gravenhage: *Enen psalter toe laven der glo. jofferen Maria*. De vraag in hoeverre ook het tamelijk verspreide *Exercitatorium monachale*, ook wel genoemd *De cotidiano holocausto spiritualis exercitii* of *speculum peccatorum* — ascetische aanwijzingen met oefeningen — op zijn naam kan worden gesteld, is nog niet opgelost. Van andere tractaten, waarvan hij volgens de oudere bibliografen de auteur is, noemen wij nog een *Loquagium de rhetorica*, een *Cantuagium de musica* en een verhandeling *De continentis et distinctione scientiarum*. Ook een tractaat over de overweging van 's Heren lijden wordt hem toegeschreven. Mogelijk is hij ook de maker geweest van het mystieke gedicht *Contemplativa metrica*. Van Ginneken houdt Hendrik van Kalkar voor de vader van het, wat hij noemde, monachale humanisme met zijn uitgewerkte leer over de clausulen in de latijnse zinsbouw⁵⁾.

⁴⁾ Le Cousteulx, VI, 413; F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, V, 2^e boek (Antwerpen 1935), 252 e. v.

⁵⁾ AGAU, LVI, 17-23; H. B. C. W. Vermeer, *Het tractaat «Ortus*

Hendrik van Coesfeld († 1410), die o. a. prior is geweest te Monnikhuizen (1373-1376) en Geertruidenberg (1400-1410) en tevens als visitator een belangrijke rol heeft vervuld — hij was in zijn tijd een der bekendste figuren uit de gehele Orde — heeft verschillende tractaten geschreven, die nog in handschrift zijn bewaard. Met name een verhandeling *de tribus votis monasticis*, wegens de aanhef ook genoemd *de contemptu mundi*. Dit geschrift was gericht tegen het bezit van eigendommen door kloosterlingen: contra vitium proprietatis. Voorts is hij de auteur van een tweetal tractaten over de H. Eucharistie en van een geschrift over het bijwonen van de H. Mis. Ook andere geestelijke tractaten staan op zijn naam, terwijl ook een bundel preken van hem is bewaard. Van zijn verhandeling *de institutione novitiorum* was ook een Dietse vertaling in omloop: *Epistolen den novicien ende den jonghen gheestelike personen te leren* (Inc.: « In cristo jhesu alre liefste du hebste mij lange tijt ghebeden... »; Pruisische Staatsbibliotheek Berlijn, ms. Germ. oct., 470 fol. 19a-84a). Zij handelt grotendeels over de vermorzeling des harten als het fundament voor het verdere geestelijke leven⁶⁾.

Uit de periode van de overgang van de 14^e naar de 15^e eeuw kunnen nog enige Kartuizer auteurs worden genoemd. Adriaan de Kartuizer († 1411), monnik van het Geertruidenbergse klooster, die van 1403 tot omstreeks 1409 prior te Luik is geweest, is de schrijver van het zowel in handschrift als in druk zeer verspreide tractaat *De remediis utriusque fortunae*. Hij was een vroege humanist en, zoals de titel van zijn werk ook verraadt, een navolger van Petrarca⁷⁾. Zijn tijdgenoot David de Bode († 1411) uit de kartuize Genadedal buiten Brugge is de auteur van een *Compendium de vita spirituali*, alsook van een tractaat *De exteriori homine* en van een *Epistola ad novitios*. Deze drie

et decursus ordinis Cartusienensis » van Hendrik Egger van Kalkar, met een biographische inleiding (Wageningen 1929); *Onze Taaltuin*, 8^e jaarg. (1939-1940), 257-304.

⁶⁾ BB, XVIII, 52-59. Ook in de Landesbibliotheek te Darmstadt, codex no. 2246, vindt men een hs van het tractaat *De institutione novitiorum*, terwijl de Dietse vertaling nog voorkomt in hs 11151-11155 Kon. Bibl. Brussel en in hs 52; Atheneum-bibliotheek Deventer. (Vgl. J. G. J. Tiecke, *De werken van Geert Groote*, Utrecht-Nijmegen 1941, 112-116, 241-244).

⁷⁾ BB, XVIII, 62-63.

geschriften zijn in een of meer handschriften tot ons gekomen⁸⁾.

Everard van Huessen († 1415 of 1416) was professor van het klooster te Zeelhem bij Diest. Waarschijnlijk is hij dezelfde als degene, die in 1392 in de studentenlijsten van de Erfurter universiteit werd ingeschreven als Everhardus de Hammone, magister in artibus. De latere kartuizerprioren Ortwinus Hoppheuer van Frankfort en Albertus Harhusen zijn in hetzelfde jaar te Erfurt als studenten ingeschreven. In de jaren 1401-1406 stond Everard van Huessen aan het hoofd van het Zeelhemse convent. In 1405 werd hij in gezelschap van Hendrik van Coesfeld met een bijzondere visitatieopdracht van het generaal kapittel van Seiz naar Engeland gezonden. In 1416 heeft de Grande Chartreuse zijn overlijden bericht. Volgens Petreius heeft hij onder meer de volgende verhandelingen over het geestelijk leven nagelaten: *De accessu et conversatione cordis ad Deum*, *De origine insurgentium tentationum et de remediis earumdem*, *Sermones aliquot insignes*, *Epistolas varias spiritualis gratiae dulcedinem redolentes*, en in de moedertaal *De interna cordis tranquillitate*. Petreius blijkt deze geschriften in het begin van de 17^e eeuw nog te hebben gezien⁹⁾.

De hier bedoelde Everardus van Huessen of de Hammone moet niet worden verward met zijn naam- en tijdgenoot, die eerst prior van de kartuize bij Geeraardsbergen is geweest (1410-1417, 1427-1434) en daarna van het Brugse convent (1439-1441), waar hij 30 Maart 1441 is gestorven.

Jan van Brederode († 1415), te voren de zevende in de reeks der heren uit zijn beroemd geslacht, heeft als eenvoudig convers bij de Kartuziers van Zeelhem een voortreffelijke Dietse vertaling gemaakt van de « Somme le Roy », een werk van zedekundige aard dat hij in onze taal heeft genoemd *Des Coninx Summe*. Het boek leert ons, zegt hij in zijn inleiding, « hoe wi onse rekeninghe maken sullen tegen den grooten rekendach daermen summam summarum voor den grooten Coninc brengen moet. » Het bevat zes tractaten, onderscheidenlijk handelende over

⁸⁾ *Handelingen van het Genootschap « Société d'Emulation » te Brugge*, LXXXIII (1940), 38.

⁹⁾ *Chartae capituli generalis* 1416; Petreius, 89-90; Le Couteulx, VII, 372; *Historisch Tijdschrift* III (1924), 16; OGE, IX (1935), 197; J. C. W. Weissenborn, *Acten der Erfurter Universität*, I (Halle 1881), 41.

de 10 geboden, de 12 artikelen des geloofs, de 7 hoofdzonden, over de goede dood, over het Onze Vader en ten slotte over de 7 gaven van de H. Geest. Echter is Brederode's werk in 1409 plotseling afgebroken, zodat de laatste twee verhandelingen, waarvan hij in zijn proloog de bewerking eveneens in het uitzicht had gesteld, mankeren. Ongetwijfeld heeft hij met deze vertaling vooral op het oog gehad de eenvoudige lekebroeders zijner Orde te gerieven. Des Coninx Summe is in een aantal oude handschriften en in verschillende incunabeldrukken bewaard¹⁰⁾.

Hendrik van Hessen, alias van Altentorf, die in 1427 als prior van Monnikhuizen is gestorven, heeft in het latijn een dialoog nagelaten tussen een bisschop en een priester over het zeldzame of veelvuldige opdragen der H. Mis en over de H. Communie. Dit werk is in ten minste 8 handschriften en twee incunabeluitgaven (1473 en 1484) bewaard. Verder heeft deze Henricus de Hassia nog verhandelingen geschreven over de biecht (*de clavibus seu de confessione*) en over het kennen van het verschil tussen een doodzonde en een dagelijkse zonde (*ad cognoscendum differentiam inter peccatum mortale et veniale*). In de handschriftenverzamelingen bevinden zich wel tussen de 1000 en 2000 handschriften op naam van « Henricus de Hassia ». Bijna alle hebben deze echter tot auteur Henricus de Hassia van Langenstein, die in 1397 als professor aan de universiteit van Weenen is gestorven, en die vaak is verward met de Arnhemse prior. Deze verwarring is verklaarbaar, omdat ook de Kartuizer te voren aan universiteiten n.l. te Keulen en Heidelberg heeft gedooceerd en zowel hier als daar als rector heeft gefungeerd. Hendrik van Hessen is 1418-1422 convisitator en 1422-1426 eerste visitator van de Rijnprovincie geweest en heeft in de jaren 1418-1424 de kartuize van Freiburg i. Br. als prior bestuurd¹¹⁾.

Herman Steenken van Schuttrorp (niet van Zuiddorpe, zoals meestal wordt vermeld), die in 1428 als vicaris van de Kartuizerzusters buiten Brugge is overleden, heeft een bekende

¹⁰⁾ NNBW, VII, 200; *Jaarboek Haerlem* 1947, blz. 74-81.

¹¹⁾ AGAU, LVI, 37-45; K. J. Heilig, *Kritische Studien zum Schrifttum der beiden Heinriche von Hessen* (in: *Römische Quartalschrift*, XL, 1932, blz. 105-176).

verzameling preken nagelaten. Deze preken, 50 in getal, waarin omstreeks 150 exempelen zijn verweven, handelen over het Onze Vader. Waarschijnlijk heeft hij deze in het Diets gehouden voor het convent der kartuizerzusters van Sint Anna, waarvan hij, behoudens een korte onderbreking, gedurende 28 jaren de geestelijke leiding heeft gehad. De collectie is bekend als de *Expositio melliflua*, daar zij uitvoerige verklaringen geeft over de Pater Noster, « dien onse lieve Here Jhesus Christus selve ons gheleert heeft met synen gebenediden heiligen honichvloeienden monde. » Van de Dietse tekst zijn twee handschriften bewaard. Het ene is echter eerst in 1487 te Maastricht geschreven en bevindt zich thans in particulier bezit. Het andere (15^e eeuw) is afkomstig van Rooklooster. Het wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel onder no. 2386 en draagt de titel *Die expositie oft verclaringhe op die bedinghe, die onse lieve heere Jesus Christus sinen apostelen leerde*. Van de latijnse tekst zijn verschillende handschriften uit de 15^e eeuw bewaard. De naam van de auteur luidt hier Hermannus de Petra de Scutdorpe. Bovendien bestaan er een tweetal incunabeldrukken en een in 1512 te Rouaan gedrukt postincunabel. Steenken heeft verder nog een tractaat geschreven over de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd Maria, hetwelk in 1484 te Leuven in druk is verschenen alsook een verhandeling over de leiding van monialen. Steenken is een man van bijzonder mystieke aanleg geweest. Hij had vóór zijn kloostertijd in de artes gestudeerd aan de universiteit van Parijs¹²⁾.

¹²⁾ Zie de bijdrage van J. Jacobs in *Verslagen en Mededeelingen der Vlaamsche Academie voor Taal en Letteren* 1927, blz. 50-72. Voorts: *Petorius*, 143; *Le Couteulx*, VI, 386, VII, 574-577; *Le Vasseur*, I, 501-504; *St. d'Ydewalle*, *De kartuize Sint Anna ter Woestijne 1350-1792* (Brugge 1945), 77-96. In *OGE IX*, 196, heb ik Jacobs' gissing, dat Steenken niet afkomstig zou zijn uit Zuiddorpe in Zeeuws-Vlaanderen maar uit Schüttof bestreden. Intussen is mij echter onomstotelijk gebleken, dat hij wél geboortig was uit Scuttrop of Schüttof, een stadje gelegen in het Bentheimse niet ver van de tegenwoordige Nederlands-Duitse grens. In de studentenlijsten van de Parijse universiteit staat hij uitdrukkelijk vermeld als « Hermanus Steneken de Scutdorpe » uit het bisdom Münster. Zijn herkomst wordt mede bevestigd door de studie van Dr. L. Edel, *Das Mittelalterliche Patriziat der Stadt Schüttof*, in de *Grafschafter Heimatkalender für das Jahr 1926*. Verschillende leden van het geslacht Steniken of Steneken, tijdgenoten van de Kartuizer, worden daarin genoemd. Johan Steneken was in de jaren

Een man van groot gezag in de Orde en ook bij de Bourgondische vorsten is Goessen van der Beke († 1429) geweest. Hij was doctor utriusque juris en monnik van de kartuize bij Geeraardsbergen. Hij is prior geweest in het huis van zijn professie en te Gent, Doornik en Dyon, alsmede visitator van de Noord-Picardische provincie. Behalve verschillende geschriften op het gebied van theologie en kerkelijk recht heeft hij homilies en preken en een aantal brieven nagelaten. Wellicht is hij de auteur van een tractaat *De septem gradibus perfectionis christianaë* en van een homilie *De sex hydriis*, welke men vindt in de codex no. 658/1074 van de Bibliothèque Mazarine te Parijs¹³⁾.

Een der monialen van de kartuize Sint-Anna ter Woestijne bij Brugge, het enige vrouwenklooster der Orde in onze gewesten, te weten Catharina Buls († 1438), had volgens de 17e eeuwse kroniek van dat huis geschreven een « tractaat ofte boecxken der selve Passie Christi genomen uyt de H. Schriftuur, het welck seer geestimeert wierde van geleerde mensen »¹⁴⁾.

Adolf van Essen († 1439), geboortig uit een adellijk geslacht, was na zijn studie in de filosofie, de theologie en de rechten aan de universiteit van Keulen monnik te Trier geworden. Hij werd een der grote figuren, die in de 15^e eeuw de Rijnprovincie hebben gesierd. Toen hij prior te Trier was (1409-1415) heeft hij daar als monnik ingekleed Dominicus van Pruissen, die later de overweging der mysteries van Christus en van de H. Maagd in de rozenkrans heeft geïntroduceerd. Adolf van Essen onderging herhaaldelijk extasen. Van 1431 tot 1437 heeft hij als hospes in de chartreuse van Luik verbleven. Hij was de geestelijke leidsman van Margaretha van Beieren, hertogin van Lotharingen, en heeft een *Vita B. Margarithae Lotharingiae ducissae*

1391-1394 burgemeester dier stad. Herman Steenken stamde uit een adellijke familie, zoals zijn oudste biografen verzekeren. De naam met de verkleiningsuitgang werd ook geschreven Steynken, Steenkijn of Steynngen. Ook de voorganger van Herman Steenken als vicaris der Brugse monialen, Jan van Delden van Oldenzaal, kwam uit een aanzienlijk geslacht van die streek.

¹³⁾ *Le Vasseur*, II, 146-47; *C. Monget*, *La chartreuse de Dyon d'après les documents des archives de Bourgogne*, II (Montreuil-sur-Mer 1898) 68-69; *M. Molinier*, *Catalogue des Manuscrits de la bibliothèque Mazarine*, I, pp. 299-301.

¹⁴⁾ *St. d'Ydewalle*, t. a. p., 102, 184.

geschreven. Bovendien heeft hij nog tractaten nagelaten tot onderrichting van deze vorstin, o.a. *De commendatione Rosarii*¹⁵⁾.

Willem van Breda († 1440), die aanvankelijk monnik is geweest van het klooster bij Sint-Omaars, doch later is overgegaan naar het convent van Gosnay, en die niet moet worden verward met de na te noemen Willem Apsel van Breda, is de auteur van commentaren op de psalmen en op het Canticum Canticorum en van overwegingen over Genesis. Handschriften van deze tractaten worden bewaard in de Vaticaanse Bibliotheek en in de Bibliothèque Nationale te Parijs¹⁶⁾.

Een vruchtbare pen heeft ook gehad Gerrit van Schiedam († 1449). Hij was professor van het Luikse klooster en heeft achtereenvolgens de conventen van Amsterdam, Geertruidenberg, Geeraardsbergen, nogmaals Luik en andermaal Geeraardsbergen als prior bestuurd. Van hem zijn bewaard een verzameling Sermoenen, tractaten over de 10 geboden, de 7 sacramenten, de zielszorg, de professie van religieusen en voorts in dialoogvorm verhandelingen over de deugden en de ondeugden¹⁷⁾.

Volgens Petreius heeft Gozewijn Comhair van Deventer († 1447) een verhandeling geschreven *Super Oratione Dominica*. Comhair was aanvankelijk monnik van de Zeelhemse kartuize, welke hij van 1407-1415 als prior heeft bestuurd. Daarna is hij door een tweede professie verbonden aan het convent van de Grande Chartreuse. Van 1435 tot zijn dood is hij ten slotte bisschop van Skálholt (IJsland) geweest¹⁸⁾.

Van de confraters van Dionysius de Kartuizer, die in het Roermondse klooster zijn tijdgenoten zijn geweest, is Bartholomeus van Maastricht het meest bekend († 1446). Eerst student, later docent aan de universiteit van Heidelberg, heeft hij in 1412 daar het rectoraat bekleed. Bij zijn dood was hij prior te Roermond en eerste visitator van de Rijnprovincie. Van ongeveer 20 geschriften wordt hij als auteur aangemerkt. Grotendeels behandelen deze onderwerpen van ascetische aard. Zo zijn o. a. van hem in handschrift bewaard de tractaten *De*

¹⁵⁾ *Dictionnaire de Spiritualité* i. v. Adolphe de Essen.

¹⁶⁾ OGE, XII, 71-87; XIII, 51-65.

¹⁷⁾ BB, XVIII, 63-66.

¹⁸⁾ Petreius, 109; AGAU, LI, 154.

oratione, de fraterna correctione et proclamatione in capitulo, exhortatio ad constantiam cuidam novicio Carthusiensi, de Sacramento Altaris en een verzameling *collationes ad omne genus humanum*. Uit zijn Heidelbergse jaren dagtekent een bekende verhandeling *De auctoritate concilii supra Papam*, waarin hij zijn opvattingen aangaande de grote kerkelijke vragen van zijn tijd ontwikkelde en zich een gematigd voorstander van de conciliaire idee toont¹⁹⁾. In de Vaticaanse bibliotheek berust nog een hs. van zijn *Sermones in Evangelia* en van zijn tractaat *De Ecclesia sponsa Christi*.

Van Gerard Haghen van Breda († 1465), monnik te Herne bij Edingen, weten wij, dat hij een berijmde *Vita D. N. Jesu Christi* heeft geschreven, alsmede een verhandeling over psalm LXVII. Van zijn hand is ook een tractaat *Beati misericordes*, een compilatie van teksten uit de H. Schrift, de Kerkvaders en enige legenden over de barmhartigheid (hs. 2229 en 2230 Kon. Bibl. Brussel). Hiervan is een Franse vertaling gemaakt ten behoeve van de met de Kartuziers van Herne zo bevriende hertogin Margaretha van York. Deze vertaling is in een weelderig uitgevoerd handschrift met twee prachtige miniaturen bewaard (hs. 2231 Kon. Bibl. Brussel). Verder staan op zijn naam verhandelingen over het H. Sacrament des Altaars, over de zeven Kanonieke getijden en over de Professie der Religieusen. Ten slotte heeft hij nog geschreven een tractaat *Regulae carthusiensis stabilatio puerilis*, waarin breedvoerig wordt betoogd, dat de Kartuziers statuten maar geen regel hebben (ms. 1097 Bibl. Mazarine, Parijs). De studentenlijsten van de Leuvense universiteit vermelden in 1426 Gerardus Haghen uit het bisdom Luik²⁰⁾.

Dirk van Haarlem († 1465) was, nadat hij aan de universiteit van Parijs de graad van licentiaat in de theologie had behaald, in 1410 monnik te Keulen geworden. Van omstreeks 1424 tot omstreeks 1441 is hij prior van het klooster te Wesel geweest. Hij schreef een tractaat *Epistola de solitudine ac silentio Cartusiano*. Ook is hij de auteur van *Sermones de Sanctis*, een prekenverzameling, waarvan een hs., afkomstig uit de Keulse

¹⁹⁾ OGE, 1941, blz. 98-104; *Dictionnaire de Spiritualité*, kol. 762.

²⁰⁾ Paquot, VII, 14-15; Lamalle, 22, 52, 65, 78; Reussens, *Matric. Univ. Lov.*, I, 44.

kartuizerbibliotheek, in 1910 door Nijhoff uit de bekende collectie Phillips is aangekocht (Bibliotheca Phillipica, 1910, no. 399). Dirk van Haarlem heeft zich tevens als afschrijver verdienstelijk gemaakt²¹).

Willelm Apse van Breda († 1471) was monnik van de kartuize bij Edingen. Volgens Petreius stamde hij uit een adellijk geslacht. Hij heeft gestudeerd aan de Leuvense universiteit en is omstreeks 1429 Kartuizer geworden. In de jaren 1462-1465 is hij prior te Brugge geweest. Hij is de auteur van een aantal geestelijke tractaten, o. a. van een getiteld *De vera pace* en van een verhandeling in gebedsvorm gericht tot de onbevleete Koningin des Hemels. Verder staan op zijn naam een verzameling verzorgde brieven, een tractaat over het Onze Vader in verzen, een Speculum en eindelijk een tractaat *De officio Marthae*, bedoeld als instructie voor geestelijke dochters. Van geen dezer geschriften zijn ons echter handschriften bekend²²).

Een tijdgenoot van Apse is geweest magister Jan van Wiese van Dendermonde († 1488), monnik van de kartuize bij Gosnay, die achtereenvolgens prior is geweest van de kloosters bij Vervins, Sélignac niet ver van Lyon en Gosnay. Tevens heeft hij als visitator van de provincies Zuid-Picardië en Bourgondië gefungeerd. Paquot stelt een negental geestelijke geschriften op zijn naam, o. a. handelend over het Christelijk geloof, de Liefde Gods, de Ere Gods, het H. Sacrament des Altaars, de Ontvangenis van de H. Maagd en de Blijdschap der mensen²³).

Van zijn broeder Jacob van Wiese († 1462), doctor utriusque juris, die professor was van de kartuize bij Abbeville, en prior is geweest te Montreuil-sur-Mer en te Valenciennes, wordt medegedeeld, dat hij 32 geschriften heeft nagelaten²⁴).

²¹) Petreius, 274-275; Schneider, 48, 56; *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, LII, 61 e. v.; Kl. Löffler, *Kölnische Bibliotheksgeschichte in Umriss* (Köln 1923), 7, 225.

²²) OGE, XII, 71-87; XIII, 51-65; *Handelingen van het Genootschap « Société d'Emulation » te Brugge*, LXXXIII, 49-52.

²³) Paquot, VII, 191-192; *Archives de la Grande Chartreuse*, A-v, no. 102 b; Reusens, I, 399.

²⁴) F. A. Léfébure, *La chartreuse de Saint-Honoré à Thuisson près d'Abbeville* (Paris 1885), 539.

Ver boven zijn Nederlandse confraters uit rijst — ook als auteur — de figuur van de grote Dionysius van Ryckel (1402-1471), algemeen bekend onder de naam : Dionysius de Kartuizer. Onder de Middeleeuwse theologen wordt hij als doctor ecstasticus aangeduid. Hij was geboortig uit een adellijk geslacht, van Leeuwen geheten, uit de omgeving van Sint-Truiden. Na zijn studie aan de universiteit van Keulen ontving hij in 1424 het kleed van Sint Bruno in de Roermondse kartuize. Hier heeft hij tot aan zijn dood geleefd, behoudens een korte onderbreking, welke zijn rectoraat (1465-1469) over de nieuwe vestiging bij 's Hertogenbosch medebracht. Zijn werken, die zowel in handschrift als in druk over de gehele beschaafde wereld zijn verspreid, behandelen met een opvallende eruditie voornamelijk onderwerpen op het gebied van exegese, filosofie, theologie, kerkelijk recht, mystiek, ascese en sociologie. Voorts vindt men er geschriften onder van homiletische en polemische aard. De moderne uitgave zijner werken beslaat niet minder dan 42 zware quarto delen. Zij is getiteld : *Doctoris Exstatici D. Dionysii Cartusiani Opera Omnia*, cura et labore Monachorum sacri Ordinis Cartusienensis (Monstrolii 1896-Tornaci 1913). In deel I is ook Dionysius' biographie afgedrukt, geschreven door de Keulse Kartuizer Dirk Loer van Stratum († 1554). Van deze 42 delen handelen er 15 over de uitlegging van de H. Schrift, 15 over godgeleerdheid en wijsbegeerte, 13 delen zijn gevuld met zijn ascetische verhandelingen en zijn strijdschriften, 4 met zijn preken en 4 met zijn niet uitgegeven werken en dubia²⁵).

²⁵) Zie Mougél en de door hem aangehaalde literatuur. Nieuwere literatuur is medegedeeld in NNBW, II, 393-396. Sindsdien verschenen de volgende publicaties : H. A. Keiser, *Dionysius des Kartäusers Leben und pädagogische Schriften* (Freiburg i. Br. 1904); E. Ewig, *Die Anschauungen des Kartäusers Dionysius von Roermond über den christlichen Ordo in Staat und Kirche* (Bonn 1936); P. Teeuwen, *Dionysius de Karthuizer en de philosophisch-theologische stromingen aan de Keulse universiteit* (Brussel-Nijmegen 1938); G. E. M. Vos de Wael, *De mystica Theologia van Dionysius mysticus in de werken van Dionysius Cartusianus* (Nijmegen 1942); H. Pohlenz, *Die Erkenntnislehre Dionysius' des Karthäusers* (Leipzig 1941); P. Teeuwen, *Dionysius van Rijckel* (in : Alg. Ned. Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie, XXXVI, 1942, blz. 1-12); K. Swenden, « *De mystica Theologia* » bij Dionysius van Rijckel (in OGE, XXII, 1948, blz. 56-80); Idem, *Bronnen van Dionysius Cartusianus « Mystica Theologia »* (in OGE,

Heinrich von der Birnbaum, alias Heynricus Brunonis de Pyro († 1473), geboortig uit Keulen, had gestudeerd in Keulen en Bologna. Na een professoraat aan de universiteiten van Leuven en van Keulen, van welke beide hij ook het rectoraat heeft bekleed en na een verblijf te Basel tijdens het concilie, werd hij in 1435 Kartuizer monnik in zijn geboortestad. Achtereenvolgens heeft hij daarna de kloosters van Doornik, Zeelhem, Luik, Wesel, Rethel en Trier als prior bestuurd. Van de geschriften, die deze jurist heeft nagelaten, wijzen wij op een tractaatje *Quomodo fratres se habeant in visitationibus*, hoe de conventualen zich moeten houden bij de visitaties, waarvan een hs. wordt bewaard in de Kon. Bibl. te Brussel (ms. 2197)²⁶⁾.

Zijn tijdgenoot en comprofessus Herman van Appeldorn († 1472) was te Xanten geboren uit een Gelders adellijk geslacht. Omstreeks 1426 was hij student aan de universiteit van Keulen. Hij is prior te Trier geweest 1435-1437 en nogmaals 1439-1441. Van 1457 tot zijn dood heeft hij de Kartause te Keulen bestuurd, terwijl hij tevens visitator van de Rijnprovincie is geweest. Herman van Appeldorn heeft enige geschriften nagelaten, namelijk *Sermones dominicales* en tractaten *De passione Domini*, *Regimen breve et utile pro Cartusiensibus* en *De novitiorum institutione*²⁷⁾.

De Luikse monnik Jacob van Gruitrode († 1475), die zijn klooster, behoudens een kort prioraat te Zierikzee, 1440-1475 heeft bestuurd, heeft een grote vruchtbaarheid als schrijver van geestelijke tractaten aan de dag gelegd. Hij is de auteur van een vijftal zogenaamde spiegels, onderscheidenlijk gericht tot prelaten, ondergeschikten, priesters en mensen in de wereld en mogelijk nog tot anderen. Verder schreef hij een aantal dialogen, namelijk tussen Jezus en een monnik, tussen Jezus en een prelaat, tussen Jezus en een grijsaard, tussen Jezus en de leerling en tussen Maria en de zondaar. In het Middelnederlands is bewaard zijn

XXII, 1948, blz. 259-278); Idem, *Involed van Dionysius Cartusianus « Mystica Theologia »* (in OGE, XXIII, 1949, blz. 345-356); Idem, *Dionysius van Rijckel. Biographische nota* (in OGE, XXIV, 1950, blz. 170-181).

²⁶⁾ J. Hartzheim, *Bibliotheca Coloniensis* (Coloniae 1747), 124 e. v.; Le Couteulx, VII, 403; Lamalle, 70; Schneider, 92-93.

²⁷⁾ Hartzheim, 131; Schneider, passim; Keussen, 223; Le Vasseur, III, 287-288.

Samensprekinge ihesu en des sonders. Gruitrode's werken hebben ook als incunabeldrukken een grote verspreiding gevonden. Er zijn voorts een aantal drukken uit de 16^e en 17^e eeuw en zelfs vertalingen uit die tijd in het Spaans. Van de hand van Gruitrode is ook de *Hortus aurearum rosarum* door hem geschreven tot voorlezing in de refter. Hij was een tijdgenoot van Dionysius de Kartuizer en heeft met deze in nauwe relatie gestaan. Hun werken richten zich vaak op dezelfde onderwerpen en worden dan ook niet zelden verward²⁸⁾.

Een andere professus van de kartuize bij Luik was in deze jaren Laurens Zeewen van Roosendaal († 1476), die vermeld wordt als auteur van een tractaat *De votis monasticis* en voorts van preken. Hij stierf als visitator en als prior van de Kartuize te Rome, waar hij pas was aangekomen, nadat hij een drietal jaren als vicaris van de Grande Chartreuse had gefungeerd²⁹⁾.

Laurens van Muschezele († 1477), prior en later vicaris van de Kartuize bij Edingen, een mysticus, die door revelaties begenadigd was, heeft nagelaten een tractaat *De parvulo et agno*³⁰⁾. Hendrik van Loe († 1481), die vóór zijn kartuizertijd professor in Leuven was geweest en daar het college Het Varken had gesticht, heeft achtereenvolgens als prior te Herne en te Scheut en tevens als visitator gefungeerd. Hij heeft verhandelingen geschreven over de psalmen van David en over de zedenleer van Aristoteles³¹⁾. Zijn tijdgenoot Jan Knibber († 1473), eveneens uit de kartuize van Herne, schreef aan zijn broeder Nicasius te Groenendaal de *Epistola de obligationibus religiosorum*³²⁾.

In de 15^e eeuw heeft Jan van Ryckel, volgens Mougel

²⁸⁾ HB, LIII, 171-173, 181-184; OGE, V, 434-470, VI, 230-231.

²⁹⁾ Reussens, *Matricul. Univ. Lovan.*, I, p. 178, vermeldt in 1435 Laurentius Heinrici Roesendale. Zie voorts N. Molin, *Historia Cartusiana*, II, 137.

³⁰⁾ Le Vasseur, IV, 468-472; Lamalle, passim. Een hs. van dit tractaat berust in het archief van de Grande Chartreuse. Zie ook Kon. Bibl. Brussel, ms. 1618, fol. 239-242.

³¹⁾ Paquot, VI, 16-17; Le Vasseur, IV, 468-472; Lamalle, passim.

³²⁾ Ms. no. 1097 Bibl. Mazarine, Parijs.

professus van het Roermondse huis, enkele tractaten nagelaten over de muziek. Een van deze geschriften *De musica plana* is naar een handschrift te Gent (no. 421) uitgegeven door De Coussemaker³³).

De Gentse monnik Jan de Rijcke of Rijckaert, vaak als Joannes Divitis aangeduid, († ca 1470), die tegen het midden der 15^e eeuw als prior te Mont-Dieu heeft gefungeerd, heeft zowel in zijn moedertaal als in het latijn geschreven. In het Diets heeft hij nagelaten een tractaat over de maagdelijkheid. In de strijd over het lezen van de H. Schrift in de landstaal mengde hij zich met een latijnse verhandeling. Andere geschriften, in manuscript bewaard, handelen over de aflaten van het Jubeljaar, over het eten van vlees en het bezitten van eigendommen door kloosterlingen, en over de biecht. Verder zijn nog van zijn hand een «dialogus mellifluus» tussen de bekoorde en de trooster, alsmede enige sermoenen en exhortaties³⁴).

Hendrik Jansz. de Vroede († 1484), die prior is geweest te Brugge en te Vught, schreef een verhandeling *Tetralogus devotionis* waarvan een hs. bekend is. Het behandelde de drie trappen van het geestelijk leven in de vorm van gesprekken tussen de Hemelse Vader, Jezus, Maria, een Engel en monnik³⁵).

Hendrik Vaghers van Brugge († 1498), die tot het convent van Mont-Dieu heeft behoord, heeft een reeks meditaties op schrift gesteld³⁶).

Omstreeks 1486 heeft een der monniken uit het Roermondse kartuizerklooster, een anonymus, een verhandeling geschreven over de Antichrist, in 1472 geboren, en het naderend oordeel. Het tractaat zelf is mij niet bekend. Wel de vernietigende critiek, welke Thomas Basin, coadjutor van bisschop David van Bourgondië, daarover aan deze op zijn verzoek heeft doen toekomen. Basinus legde zijn oordeel over het geschrift neer in een *Epistola ad Davidem, episcopum Trajectensem, contra libellum cujusdam cartusiensis de Remunda, quem idem cartusiensis requirebat per*

³³) *Scriptorum de musica medii aevi nova series* (Paris 1867), II, 434-484 IX, 12.

³⁴) Petreius, 61; Paquot, VI, 124.

³⁵) *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge* LXXXIII, 52-54.

³⁶) Le Vasseur, IV, 538.

eumdem episcopum Trajectensem in sua diocesi publicari. Zij is gedateerd Utrecht 26 April 1486 en beslaat fol. 63a-66b van het Parijse hs. no 5970 A (15e eeuw), berustend in de Bibl. Nat. te Parijs. J. Quicheret geeft in zijn uitgave van Thomas Basin's *Histoire des Règnes de Charles VII et de Louis XI*, deel IV (Paris 1859), blz. 101-105, de inhoud daarvan weer³⁷).

Het oordeel van Basinus luidde geenszins gunstig. Het schijnt hem toe, dat de schrijver van het tractaat niet goed bij zijn zinnen is³⁸). Ook verwondert hij zich over het gebrek aan nederigheid bij de goede pater. Welk een schandaal zou het geven, indien tot publicatie zou zijn overgegaan en weldra duidelijk zou blijken, dat het leugenachtige beweringen zijn. Dergelijke conclusies, aan de astrologie ontleend, zijn bij voorbaat verwerpelijk, zoals de ervaring reeds herhaaldelijk heeft bewezen en met voorbeelden wordt aangetoond.

Wie was de Roermondse schrijver van het hier bedoelde tractaat? Wij konden er niet in slagen zulks vast te stellen. Wel is gebleken, dat het generaal kapittel der Orde streng tegen hem is opgetreden. Het gelastte in 1489 aan de visitatoren der Rijnprovincie, dat zij een onderzoek zouden instellen en de schuldige, zo hij gevonden werd, streng zouden straffen³⁹). Als eerste visitorator fungeerde toen de prior van Keulen Johann von Bonn. Een jaar later blijkt de anonieme auteur te zijn geïdentificeerd en in zijn klooster een kerkerstraf te ondergaan. Het bestuur der Orde bevestigde namelijk in 1490 deze maatregel totdat de schuldige zijn dwalingen duidelijk zou hebben herroepen en tekenen van inkeer zou hebben gegeven⁴⁰).

³⁷) Vgl. Dr. A. Hulshof, *Verslag van een onderzoek te Parijs naar handschriften en bescheiden, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* (Utrecht 1912), blz. 19. Vgl. *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, VI i. v. Basin.

³⁸) «Admiratus sum temeritatem stultitiamque ejusdem boni fratris, qui tale suum opus atque judicium nimia praesumptione ac temeritate subnixum requirat et deposcat per vestram paternitatem publicari et prodire in lucem.»

³⁹) Chartae capituli generalis : 1489 : «Et de scriptis D. N. de Antichristo committimus visitoribus provinciae, ut diligenter inquirant et culpabilem inventum acriter puniant, et sub poena carceris eum ab hujusmodi in reliquum prohibeant, quia plures per sua phantastica scripta scandalizavit.»

⁴⁰) Chartae capituli generalis : 1490 : «Et D. N. in disciplina carceris

Een der markantste figuren uit de reeks van christen-humanisten, die in de Nederlanden een kartuizercel hebben bewoond, is Pieter Doorlant⁴¹⁾ geweest. In 1449 geboren is hij monnik geworden te Zeelhem bij Diest. Het tijdstip van zijn professie is niet bekend. Hij heeft hier als vicaris gefungeerd en is er in 1507 na een langdurige ziekte overleden. Talrijke geschriften van zijn hand zijn in druk of in handschrift bewaard. Een lijst van 60 zijner in het Latijn geschreven werken is enkele jaren na zijn dood door de Leuvense Kartouizer Andries van Amsterdam opgesteld, doch er wordt aan toegevoegd, dat Doorlant ook nog enkele werken in de moedertaal heeft geschreven. Vele van deze geschriften zijn dialogen, een geliefde schrijftrant bij de humanisten. Ten dele zijn zij van ascetische aard met de strekking het Christelijk leven van geestelijken en leken te verdiepen. Zij handelen o. a. over de volharding der novicen, de stabiliteit der monniken, het grote euvel van bezit bij monniken, over de ware vriendschap, over het rijk der deugden, over de heerschappij der ondeugden, over de ware wijsheid des mensen, over zijn ware geluk, over de verzaking van de genoegens der wereld, over de waardigheid der priesters en over verschillende andere zaken, de praktijk van het geestelijk leven betreffende. In een dialoog over de zelfkennis laat hij zijn vriend Jan de Blaer uit Diest spreken met Servatius. Een meermalen herdrukte bundel dialogen, bekend als *Viola animae*, eindigt met een samenspraak over de mysteriën van 's Heren Lijden. Veelal in dezelfde vorm heeft hij ook een aantal heiligenlevens geschreven, alsmede sermoenen, brieven en gebeden.

Verschillende geleerden zijn tot de conclusie gekomen, dat Doorlant ook de auteur moet zijn geweest van de beroemde moraliteit *Den Spiegel der Salicheyt van Elckerlijc*. Is Doorlant inderdaad de dichter geweest? De argumenten, welke er voor

detineatur donec super erroribus suis de Antichristo sufficiens revocatio atque effectualis desuper emendatio per visitatores approbata habeantur. » (Archives de la Grande Chartreuse, A-v, no. 213 b).

⁴¹⁾ OGE, IX (1933), 190-197 en de daar aangehaalde litteratuur; J. van Mierlo S. J., *De dichter van Elckerlijc* (Gent 1940); H. de Vocht, *Everyman. A comparative Study* (Leuven 1947); J. van Mierlo S. J., *De prioriteit van Elckerlijc tegenover Everyman gehandhaafd* (Antwerpen 1948).

zijn aangevoerd, hebben ons nog niet ten volle kunnen overtuigen. In de Latijnse editie van 1536 wordt als de schrijver genoemd een zekere Petrus Diesthemius. Men nam zonder enig bewijs aan, dat Pieter Doorlant een Diestenaar was en achtte, omdat deze theoloog, humanist en ook auteur van Dietse geschriften is geweest, en omdat er geen andere Pieter van Diest te vinden is, die als dichter van Elckerlijc in aanmerking kon komen, de identificatie voor de hand liggend. Doch nergens wordt in de oude bronnen medegedeeld, dat Doorlant geboortig was van Diest. Wij hebben geen enkele aanwijzing aangetroffen aangaande de plaats of streek zijner geboorte. Er is ten onrechte gewezen op de titelbladzijde van zijn in 1608 in druk uitgegeven Chronicon Cartusiensi, waar staat: D. Petri Dorlandi Diestensis olim Cartusiae prioris doctissimi Chronicon Cartusiense. Het « Diestensis » slaat hier evenwel niet op Dorlandus, maar op « olim Cartusiae prioris », weleer prior van de Diestse kartuize. Vandaar het misverstand. Overigens heeft de 17^e eeuwse uitgever van het Chronicon zich vergist door Doorlant te betitelen als prior. Hij is nooit prior, maar wel vicaris geweest van het Zeelhemse klooster.

Lieven van der Maude van Gent († 1556), alias Ammonius, was aanvankelijk monnik van het klooster bij Geeraardsbergen. Hij was geraakt door een overdreven humanistische geest, welke hem onrustig had gemaakt en in conflict bracht met de eisen van zijn roeping. Hij verkreeg toestemming om zich door een tweede professie te verbinden aan het convent van zijn geboortestad. In 1540 is hij van daar naar Arnhem gedirigeerd. Daar heeft hij een commentaar op de parabel van de verloren zoon geschreven, welke in 1542 te Brussel in druk is verschenen. Ook schreef hij te Monnikhuizen bij Arnhem een beknopte biographie van de in 1535 overleden generaal der Orde, Willem Bybau van Thielt. Dit levensbericht wordt meestal als verloren vermeld, doch is in handschrift bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (ms. 5136-37). Van Scheut, waar hij sedert 1542 verbleef, is hij in 1544 teruggekeerd naar Gent.

Toen hij nog in Arnhem was, had de prior van Keulen, Gerrit Kalkbrenner van Hamont, hem uit vaderlijke bezorgdheid enige boeken gezonden. In zijn dankwoord deelde Ammonius mede, dat hij om de hardheden van zijn toenmalige omstandigheden

te verzachten een tractaat zou schrijven *Over de flinkheid in tegenspoed*, want hij werd ook geplaagd door podraga en allerlei andere kwalen. Een dergelijke verhandeling schijnt niet te zijn bewaard. Wel heeft Ammonius te Scheut nog gewerkt aan een handboek voor novicen, een taak waarmede deze ongedurige geest zich wederom ver had overschat. Van zijn hand zijn 183 brieven bewaard uit de jaren 1518-1556, gericht aan een kleine honderd correspondenten. Hieronder bevinden zich er zes gericht aan Erasmus die hem eenmaal heeft geantwoord. Zijn brieven zijn gepubliceerd door A. Roersch⁴²⁾.

Van heel wat meer diepgang en evenwichtige bezinning getuigt de figuur van de eveneens humaniserende Willem Byba van Thielt († 1535), monnik van de Gentse kartuize. Deze heeft in de jaren 1509-1521 het klooster bij Geertruidenberg bestuurd, terwijl hij tevens visitator van de Dietsche provincie der Orde was. In 1521 is hij aan het hoofd der gehele Orde geroepen. Tot zijn dood is hij in een moeilijke periode prior van de Grande Chartreuse geweest. Een verzameling preken en gedichten van zijn hand is bewaard. Zijn *Sermones et orationes capitulares ad fratres de vitae spiritualis profectu* zijn in 1539 te Erfurt voor het eerst in druk verschenen⁴³⁾.

Tot de kring van christen-humanisten uit de Orde mogen wij ook rekenen magister Floris van Haarlem († 1543), die als prior te Leuven is gestorven. Hij schreef een boekje over de christelijke inrichting van het leven, geheten *De wech des levens*. Een latijnse vertaling hiervan, getiteld *Via vitae* en bewerkt door de Franciscan N. Zegerus, is herhaaldelijk in druk verschenen⁴⁴⁾.

Jean Bastonier († 1541), eerst monnik van de Benedictijnerabdij te Doornik, later prior van de Benedictijnen te Gembloux, en daarna sedert 1528 Kartouizer bij Doornik, is behalve

⁴²⁾ Alph. Roersch, *Correspondance inédite du chartreux Laevinus Ammonius* (in : Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand 1901 en 1903). Zie voorts over hem : A. Roersch, *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance*, (Bruxelles 1910), 57-68 ; Lamalle, passim ; *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami* ed. Allen, V (Oxonii 1924), 487-491, VI (Oxonii 1926), pp. 302-306, 427-431, VII (Oxonii 1928), 142, 198-201, 424-429, 514-516, VIII (Oxonii 1934), 1-11, 42, 236-241, 327-330.

⁴³⁾ BB, XVIII, 83-92.

⁴⁴⁾ Paquot, I, 3-4 ; NNBW, X, 312.

van een aantal vroegere geschriften in zijn Kartouizertijd auteur geworden van gedichten in het frans over geestelijke onderwerpen en van enige kleine geestelijke tractaten⁴⁵⁾.

Willem van Branteghem uit Aalst was monnik van het klooster bij Gent. In 1529-1530 verbleef hij bij de Delftse Kartouizers en in de jaren 1530-1537 bij Antwerpen. In 1535 verscheen daar bij W. Vorsterman in druk zijn devotiewerk *Een gheestelijc boomgaert*, waarvan bijna gelijktijdig ook een latijnse en een franse uitgave van de pers kwamen. Het werk is versierd met tal van fraaie houtsneden. In 1533 had hij bij Martijn de Keijzer in Antwerpen een nieuwe uitgave bezorgd van Doorlant's *Viola animae*, met toevoeging van enige aantekeningen en latijnse verzen. Eveneens in 1535 gaf hij bij Symon Cock te Antwerpen in het Diets en in het Latijn een *Enchiridion* in het licht. Rijkelijk verlicht met houtsneden, vervaardigd door Livinus de Wit, was ook zijn *Jesu Christi vita*, dat in deze jaren zowel in het latijn als in het frans is gedrukt. De nadruk ligt bij deze edities vooral op de illustraties. Van Branteghem toont zich verwant met de humanisten⁴⁶⁾.

Van de hand van Michael Dierickx († 1531) uit Gent, die in het tijdvak 1506-1530 de kartuize bij Geeraardsbergen bestuurde en tevens visitator van de Nederlandse provincie is geweest, was een verzameling meditaties over de mysteries van de Passie, getiteld *Agalma religiosorum*, welke door hem uit het Duits waren vertaald⁴⁷⁾. Jean de Morocourt (Morocurtius) uit Doornik († 1548), monnik van Gosnay, heeft in 1533 in zijn klooster, dat toen stond onder het prioraat van Pieter Marnef van Leiden, de latere generaal der Orde, een geschrift samengesteld onder de titel *Threnodia adversus Lutheranos*. Het is in 1540 te Antwerpen in druk verschenen. Ook een drietal andere pennevruchten heeft hij nagelaten⁴⁸⁾.

⁴⁵⁾ Paquot, XVII, 234 ; *Archives de la Grande Chartreuse*, A-v, no. 241 a.

⁴⁶⁾ *Biographie Nationale de la Belgique*, II ; W. Nijhoff-M. E. Kronenberg, *Nederl. Bibliographie van 1500-1540* ('s Gravenhage 1923), 178-182 ; HB, XLIX, 329-330 ; F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, 18^e deel (Antwerpen 1940), 248-250.

⁴⁷⁾ A. Raissius, *Origines Cartusiarum Belgii* (Duaci 1632), Elenchus scriptorum.

⁴⁸⁾ Paquot, VI, 358-360 ; *Le Vasseur*, III, 536.

Jan van Haarlem († 1539 of 1540), professor van het klooster te Vught bij 's Hertogenbosch, die ook enige jaren bij de monialen te Brugge en in het klooster buiten Geertruidenberg heeft verbleven, heeft een verhandeling geschreven onder de titel *Passio Dominica*. Een hs. hiervan uit het laatst der 15^e eeuw wordt bewaard in het Staatsarchief te Antwerpen onder het fonds der Kartuizers van Lier. Het is afkomstig van de Bossche Kartuizers⁴⁹⁾.

Een afschaduwing van zijn bewogen leven schijnen de geschriften te zijn geweest van Jan van der Heijden († 1582), alias de Merica, die in 1538 te Scheut het habijt van Sint Bruno had ontvangen. Als fugitivus had hij na verloop van tijd met alles gebroken. Hij leefde met een vrouw en kinderen. Omstreeks 1551 kwam hij tot ernstig berouw en inkeer. In die gesteltenis schreef hij, teruggekeerd in het klooster, een tweetal tractaten, n. l. *Medicina errantium* en *De reductione ovis errantis*. Hij eindigde zijn leven in de kartuize van Rethel⁵⁰⁾.

De Roermondse Kartuizers bezorgden omstreeks het midden van de 16^e eeuw de Nederlandse vertaling van verschillende geschriften in druk. In 1554 verscheen van hen te Antwerpen een keuze uit de Sermoenen van Judocus Clichtoveus⁵¹⁾.

Thans naderen wij de Nederlands-Keulse kring, waarvan de Kartause in de geboortestad van de H. Bruno in de eerste helft der 16^e eeuw het begeesterde middenpunt is geweest. Blijkens de visitatieverslagen van 1533 en 1539 telde het convent van Sint-Barbara toen doorgaans 20 monniken. Het 2/3 of waarschijnlijk zelfs het 3/4 gedeelte van hen, alle officiales van het klooster inbegrepen, was afkomstig uit de Nederlanden, zodat welhaast van een Nederlandse communauteit kon worden gesproken. Keulen was in die periode van de contra-reformatie een van de belangrijkste centra, waar de grote veldslagen op geestelijk gebied werden geleverd. Het kartuizerklooster heeft in die geloofsstrijd als het ware in de voorste linie geijverd voor de

⁴⁹⁾ BB, XVIII, 95-96.

⁵⁰⁾ Petreius, 211; F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'histoire des sciences etc. en Belgique* II, 134-137; *Biographie Nationale de Belgique*, XIV, 497.

⁵¹⁾ OGE, XIV, 92, noot 3.

hervorming van de Kerk en van haar leden en weerstand geboden aan de nieuwe leer. Dit geschiedde vooral door haar litteraire activiteit en door haar stuwende kracht bij het verzorgen van een ontelbare reeks uitgaven⁵²⁾. In die kring rondziende ontmoet men in de eerste plaats degene, die daar gedurende bijna dertig jaren op loffelijke wijze het prioraat heeft bekleed: Petrus Blommevenna.

Pieter van Blommevenne († 1536), geboortig uit Leiden, was monnik van de zo bloeiende en vermaarde Keulse kartuize, welke hij in het tijdvak van 1507-1536 als prior heeft bestuurd. Na te Keulen gedurende zes jaren aan de universiteit te hebben gestudeerd in de filosofie en in de theologie, had hij daar in 1489 het kleed van Sint Bruno aangenomen. Onder de titel *Directorium aureum contemplativorum* heeft hij De Spiegel der Volcomenheit van de grote leraar der mystiek Hendrik van Erp in het latijn vertaald en in druk uitgegeven. Zo heeft hij de leer van deze Nederlandse mysticus tot internationaal gemeengoed gemaakt. Tegelijk schreef hij een werk, getiteld *De effusione cordis*, een voor praktisch gebruik bestemde handleiding in 32 korte hoofdstukken, lerend hoe de mens door middel van het beschouwende gebed tot de hoogste vorm van de aanbidding Gods kan geraken. Beide werken waren in 1507 voor de druk gereed. Omstreeks 1516 verscheen vervolgens van zijn hand in het latijn een rede over de H. Bruno, welke hij in dat jaar op het generaal kapittel had gehouden, alsmede een Leven van de H. Bruno. Enige jaren later gaf hij een polemisch geschrift uit onder de titel *Candela Evangelica*, waarin hij concludeerde, dat de opheffing van alle misstanden van zijn tijd slechts verwacht kan worden van een consequente terugkeer tot de ware liefde tot God en de evennaaste, een reformatie, welke ieder mens in zichzelf moet voltrekken. In 1532 kwam van de pers Blommevenna's *Enchiridion sacerdotum*. In de jaren 1533-1535 verschenen in het latijn en in het Duits nog een paar door hem geschreven werkjes ter verdediging van enige door de hervormers aangevochten leerstellingen der H. Kerk. Zijn hoofdwerk evenwel is het omvangrijke, na zijn dood uitgegeven boek *De bonitate*

⁵²⁾ *Annales Cartusiae Coloniensis* (hs. 18^e eeuw, Kartause Hain, Düsseldorf-Unterrath); *Chronologia Carthusiae Coloniensis* (hs. ibidem).

divina (Keulen 1538). De voornaamste verdienste van deze waarlijk grote monnik is echter niet gelegen in zijn geschriften, maar in hetgeen hij als kloosteroverste op een der grote keerpunten in de geschiedenis met zijn bloeiend convent heeft weten te bereiken. Blommevenne heeft daar de grondslag gelegd van de mystieke vroomheid, welke het volkomenst tot uiting is gekomen in persoonlijkheden onder zijn monniken als Johannes Justus Landsberg, Dirk Loer van Stratum en Gerrit Kalkbrenner van Hamont⁵³).

De Keulse monnik Dirk Loer († 1554) was geboortig uit Stratum bij Eindhoven. Hij is een sterke en bijzonder energieke figuur geweest, die zich in de eerste helft der 16^e eeuw onschatbare verdiensten heeft verworven voor de kloosters van zijn Orde in Duitsland en Oostenrijk. Zijn levenswerk is geweest de reusachtige uitgave of heruitgave der werken van Dionysius de Kartuiser. Daarin zijn ongeveer 22 opdrachtsbrieven van zijn hand opgenomen. Door zijn zorgen verscheen ook te Utrecht voor de eerste maal in druk « Die Evangelische Peerle of Margarita evangelica », een werk dat in de geschiedenis der mystiek een invloedrijke rol zou vervullen. In de derde druk (Antwerpen 1537) werd de volledige tekst opgenomen met de titel *Die grote Evangelische Peerle*. Weldra kwamen ook latijnse, franse en duitse vertalingen uit. Loer heeft voorts de werken van Hendrik van Erp verzameld en in 1538 onder de naam *Theologia mystica* uitgegeven. Ten slotte is hij de biograaf van Dionysius de Kartuiser. Zijn broeder Bruno Loer († 1557), die evenals zijn andere broeder Hugo Loer ook monnik was van het Keulse convent, heeft uit het Duits in het Latijn vertaald het tractaat *De vera religione et monasteriis* van Joannes Justus Landsberg⁵⁴).

Gerrit Kalkbrenner uit Hamont († 1566) een van de grote figuren uit de Keulse kartuize, die zijn bloeiende klooster dertig jaren lang als prior heeft bestuurd, verdient mede in deze

⁵³) Le Vasseur, III, 444-448; Schneider, passim; J. Greven, *Die Kölner Kartause und die Anfänge der Katholischen Reform in Deutschland* (Münster i. W. 1935); OGE, I, 278-293, 370-395; II, 52-76, 189-213, 304-341, 360-392; III, 5-21, 60-70, 144-164; IV, 5-26, 428-473; VI, 194-208; X, 85-96; XVI, 90-92 en jaargang 1943, blz. 132-140.

⁵⁴) Le Vasseur, III, 142-149; Greven, t. a. p.; Mougél, passim; *Dictionnaire de Spiritualité*, p. 756.

Pieter van Blommevenne van Leiden,
Prior van de S. Barbara-Kartause te Keulen (1507-1536).

Détail van een schilderij van Anton Woensam in het Rijns Museum te Keulen. (Zie blz. 31.)

Willem Bybau van Tiel,
Prior-Generaal der Kartuziers († 1535)

Naar een schilderij in privaat bezit, waarvan de foto ons welwillend door het Stadsarchief te Tiel ter beschikking werd gesteld. (Zie blz. 28)

reeks te worden vermeld. Hij is de auteur van een tweetal werkjes, welke tijdens zijn leven in druk verschenen zijn, en van *Collectanea quaedam pia*, een bundeltje diepe en praktische raadgevingen voor het geestelijk leven. Het wordt in de stadsbibliotheek te Keulen in handschrift bewaard (ms. 000126)⁵⁵.

Kort na het midden der 16^e eeuw eindigt eigenlijk het grote tijdperk van de Orde in de Nederlanden. Er was in deze gewesten nauwelijks een Kartuizer convent, dat niet ernstig was verstoord in de beroerten der Reformatie. Van de negen kloosters in de Noordelijke Nederlanden bleef alleen het Roermondse voortbestaan. Doch de communauteit van dit huis was door het bloedbad van 1572 meer dan gehalveerd en het heeft vele jaren geduurd, eer zij de gevolgen van de ondergane rampen enigszins te boven was. Het overgrote deel van de kloosters in het Zuiden was in de troebelen verwoest en had moeite tot nieuwe bloei te geraken.

In het begin van de 17^e eeuw, als de rust bijna overal min of meer is teruggekeerd, ontstaat een hernieuwde bedrijvigheid. Zij is echter vooral gericht op het bijeenzoeken van biographisch, bibliographisch en historisch materiaal. Bijzonder belangrijk werk ziet men niet tot stand komen. Er wordt veel vertaalwerk in het licht gegeven. In de Keulse kartuize zijn het de Antwerpenaren Zacharias van Lippeloo († 1599) en Cornelis Gras († 1642) en de Diestenaar Jan Sweerts († 1617), die de pen ter hand namen⁵⁶. Op het werk van de twee eerstgenoemden, dat op hagiographisch gebied ligt, komen wij in het tweede gedeelte van deze bijdrage nog terug. Sweertius, een neef van Franciscus Sweerts, had zijn laatste levensjaren in de chartreuse bij Luik doorgebracht. Hij heeft enkele werken van Lodewijk van Grenada O. P. in het Nederlands vertaald en in druk uitgegeven. Ook kwam in 1611 door zijn zorgen te Keulen van de pers *Meditationes de septem Passionis Dominicae mysteriis ex Luca Pinelli S. J. et Henrico Cuyckio Episcopo Ruraemundensi collectae*⁵⁷. Een andere professus van de Kartause te Keulen,

⁵⁵) Le Vasseur, III, 5-10; Greven t. a. p.; *Archivum Historicum Societatis Jesu*, VII, 1939, pp. 86-102.

⁵⁶) Paquot, IV, 206-210; VI, 199; VIII, 309.

⁵⁷) Petreius, 217-218; Fr. Sweertius, *Athenae Belgicae* (Antv.

Winold Coster van Deventer († 1674), schreef onder meer een *Tractatus Eucharisticus*, hetwelk in 1646 te Keulen is gedrukt⁵⁸⁾.

De Keulse Kartuizer Theodorus Petreius van Kampen († 1640), die ook enkele jaren in het Roermondse huis heeft gewoond en voorts tijdelijk te Dülmen heeft verbleven, en die in 1640 na een 53-jarig kloosterleven is gestorven, heeft een groot aantal werken in druk uitgegeven⁵⁹⁾. Hij bezorgde o. a. uitgaven of heruitgaven van geschriften van Petrus Dorlandus, Arnoldus Bostius, Petrus Sutor, Dionysius Cartusianus, Lanspergius, Adriaan de Witte S. J., Franciscus Coster S. J., Arnoldus Havensius S. J. en Joannes David S. J. Sommige dezer werken had hij eerst uit het Nederlands in het Latijn vertaald. Op zijn naam staan voorts nog *Historia Jonae versu heroico* (Coloniae 1595), *Confessio Gregoriana ac Tertulliani* (Coloniae 1597), *Confessio B. Leonis Magni* (Coloniae 1604), *Confessio Bernardina* (Coloniae 1606) en verschillende apologetische geschriften.

Hendrik van Diest († 1616), die als vicaris van de Roermondse Kartuziers is overleden, heeft twee delen *Conciones de tempore* nagelaten⁶⁰⁾. Dirk van Stompwijk († 1621), monnik van het klooster te Diest, is de bewerker van een *Compendium* uit het *Speculum Morale* van kardinaal Joannis Vitalis⁶¹⁾. Van de vicaris van de kartuizerzusters te Brugge Cornelius Jansonius van Schoonhoven († 1623) is de tekst van een paar door hem in het Nederlands gegeven collatiën (1593 en 1594) bewaard⁶²⁾. Gerardus Eligius Raddeliet († 1641), die monnik was van het Brusselse huis, doch ook in 's Hertogenbosch en in Brugge heeft verbleven, heeft zich

1628), 475; *Biographie Nationale de Belgique* XXIV, 371; *Dictionnaire de Spiritualité*, p. 757.

⁵⁸⁾ Paquot, VIII, 309-310.

⁵⁹⁾ Petreius, 298-303; J. Hartzheim, *Bibliotheca Coloniensis* (Coloniae 1747), 305-306; Paquot, II, 220-229; *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XII (Paris 1933), kol. 1352-1353.

⁶⁰⁾ L. Verschueren O.F.M., *De bibliotheek der Kartuziers van Roermond* (Tilburg 1941), 51.

⁶¹⁾ *Le Vasseur*, II, 444; BB, XVI, 24; NNBW, V, 820.

⁶²⁾ OGE 1946, blz. 391-433, waar ook de tekst van deze collatiën is gepubliceerd.

naast zijn historische en hagiographische arbeid ook bezig gehouden met het schrijven of vertalen van andere werken⁶³⁾. Ghisbert Bauhuysen († 1635), een Antwerpenaar, die te Brussel, Brugge en Leuven het prioraat heeft bekleed, vertaalde in het Nederlands *Den costelijcken Spieghel der religieuse volmaektheijdt* (Antwerpen 1605), naar het Italiaans van Lucas Pinelli S. J.⁶⁴⁾.

Een andere monnik van het Brusselse klooster, die zich noemt P. A. V. S. heeft in 1640 een nieuwe Nederlandse vertaling bezorgd van Lansperg's zogenaamde Kartuzierspiegel, *Speculum Christianae perfectionis*. Zij verscheen in genoemd jaar te Brussel in druk onder de titel: *Den Spieghel der Volmaecktheyt*⁶⁵⁾.

In de tweede helft der 17^e eeuw leefde in het klooster te Brugge de dichterlijke monnik Petrus Mallants († 1676). In welkuidend proza vertaalde hij in het Nederlands de bekende *Regia via Crucis* van Benedictus van Haefthen O. S. B. Deze Nederlandse bewerking is in 1667 te Brugge verschenen onder de titel *De Heyrbane des Cruys* en is later tweemaal herdrukt. Deze uitgaven bevatten ook enkele gedichten van Mallants. In zijn « Dichters der Contra-Reformatie » (Utrecht 1932) heeft Anton van Duinkerken bekendheid gegeven aan deze werken, « die treffen door hun mystieke verheerlijking van het offerend lijden. » In 1666 heeft Mallants te Brugge een Nederlandse vertaling uitgegeven van een werk van Horatio Pursellini S. J. *De historie ende mirakelen van O. L. Vrouwe van Loretten*. Petrus Mallants heeft ook in druk uitgegeven *Het leven, deuchden, mirakelen, enz. van de H. Bruno* (Antwerpen 1673). Hij verbleef toen in de kartuize te Lier. 's Jaars te voren was van hem in druk verschenen een *Korte verhandelingh van de Verbintnisse des Reghels ende constitutien inde Heilighe Religien*, gevolgd door een Nederlandse vertaling van een tractaatje van Petrus Dierkens S. J. *Vande verloogheninghe sijns selfs*.

Een tijdgenoot van Mallants was Jan van Blitterswijk († 1662), die in het Brusselse klooster heeft geleefd en

⁶³⁾ BB, XVI, 24-28.

⁶⁴⁾ Petreius, 105-106; F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'histoire des sciences etc. en Belgique*. (Bruxelles 1838), IV, 150-160.

⁶⁵⁾ OGE 1944, blz. 215-217.

van wiens hand talrijke uit het Latijn, het Frans en het Italiaans vertaalde werken in druk zijn verschenen. Sanderus vermeldt op zijn naam niet minder dan 38 werken, welke hij had vertaald en waarvan er toen 22 in druk waren verschenen. Van Blitterswijk heeft ook Nederlandse verzen over de Smarten van O. L. Vrouw geschreven⁶⁶).

II. HAGIOGRAPHIE EN GESCHIEDSCHRIJVING

De Keulse Kartuizer Werner Roelevinck uit Laer in Westfalen († 1492) schreef een beroemd handboek der toenmalige geschiedenis, getiteld *Fasciculus Temporum*. Het werd voor de eerste maal in 1474 te Keulen gedrukt en heeft tal van herdrukken beleefd. Een Dietse vertaling zag reeds in 1480 bij Jan Veldenaer in Utrecht het licht en ook van deze druk zijn later herhaaldelijk nieuwere en vermeerderde uitgaven verschenen.

Van de Kartuizerconventen in de Nederlanden zijn weinig kronieken bewaard, welke in de 14^e eeuw of in de eerste helft van de 15^e eeuw, dus kort na de stichting van de meeste kloosters zijn geschreven. Hendrik van Egger († 1408), meer bekend als Hendrik van Kalkar, die o. a. prior te Arnhem en te Roermond is geweest, heeft in 1398 een geschiedenis van zijn Orde voltooid onder de titel *Ortus et decursus Ordinis Cartusiensis*. Een moderne uitgave hiervan, voorzien van een biographische inleiding, is bezorgd door Mej. Dr. H. B. C. W. Vermeer (Wageningen 1929).

De Arnhemmer Albert Kivet († 1449), die geleefd heeft in de kloosters Monnikhuizen, Amsterdam en Wesel, heeft een uitgebreide exempelen-verzameling nagelaten, genaamd *Referendarium exemplorum*. Zij was ingedeeld in 7 distinctiones, onderscheidenlijk handelende over het H. Sacrament des Altaars, over de H. Maagd, over de Geboorte van Christus, over de deugden, over de ondeugden en over de overledenen. Het werk omvatte niet minder dan 571 paragrafen. Een exemplaar hiervan is echter nog niet teruggevonden. Wel berusten in de Kon. Bibliotheek te Brussel uittreksels uit Kivet's verzameling⁶⁷).

⁶⁶) A. Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, II ('s Gravenhage 1727), 360 e. v.

⁶⁷) HB, LIV, 33-34.

Een andere belangrijke collectie exempelen en legenden, meestal de Orde van Sint Bruno betreffende, gaat schuil in de *Expositio opten Pater Noster*, de zogenaamde Expositio melliflua, welke is geschreven door Herman Steenken van Schuttröp († 1428). Deze heeft geleefd in de kloosters bij Diest, Trier en Brugge. Ongeveer 150 exempelen heeft hij in zijn Expositie gebezigd ter illustratie van de 50 preken, waaruit de bundel bestaat⁶⁸).

Gillis Goudsmid (Egidius Aurifaber), die in 1466 als vicaris van de kartuize bij Zierikzee is gestorven, heeft een *Opus exemplorum* samengesteld, waarvan echter alleen de titel ons bekend is. Nieuwere schrijvers hadden dit werk ten onrechte vereenzelvigd met het veel verspreide en vaak gedrukte *Speculum Exemplorum*, doch dit laatste is, zoals Kruitwagen heeft aangetoond, een verzamelwerk uit de Windesheimse kring⁶⁹). Tal van legenden en exempelen, vooral betrekking hebbend op de Nederlandse provincie der Orde, zijn ook opgenomen in het hierna te noemen Chronicon van Pieter Doorlant.

De Kartuizer Winand Steinbeck van Dortmund († 1409), die aanvankelijk monnik van het klooster bij Gent is geweest, doch zich later door een zogenaamde tweede professie heeft verbonden aan de kartuize van Keulen, is in de jaren 1399-1406 prior van de Straatsburgse Kartuizers geweest. Hij heeft een kroniek van dit huis geschreven, welke niet meer schijnt te zijn bewaard, maar nog in de 17^e eeuw door Le Vasseur en Le Couteulx is gebezigd⁷⁰).

Het enige kroniekje, dat handelt over een afzonderlijk klooster in de Nederlanden en vóór het midden van de 15^e eeuw is op schrift gesteld, is dat hetwelk een monnik uit de Utrechtse kartuize in 1440 heeft bezorgd. De schrijver noemt zich *frater exiguus*. Hij geeft een vrij uitvoerige beschrijving, bestrijkende de stichtingsperiode van zijn klooster. Zij is afgedrukt in Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap gevestigd te Utrecht, IX, blz. 132 e. v.

⁶⁸) Zie blz. 15-16 van deze bijdrage.

⁶⁹) Vgl. HB, XXIX, 330-353, LIII, 170-171.

⁷⁰) A. M. Ingold, *Les Chartreux en Alsace. Prieurs de Strasbourg et de Molsheim* (Colmar-Paris 1894).

Uit de tweede helft van de 15^e eeuw zijn wat meer kloosterkronieken van tijdgenoten tot ons gekomen. Marcellus Voet van Steenberghe († 1487) heeft voor zijn klooster te Scheut een « liber foundationis » samengesteld, hetwelk later volledig is opgenomen in het *Chronicon Carthusiae Bruxellensis*, waarin zijn comprofessus Jan Tourneur († 1566) de geschiedenis van het huis tot 1558 heeft verhaald (Kon. Bibl. Brussel, ms. 5764).

Jan Versaren van Gent († 1471) uit het Gentse convent is aanvankelijk professor te Leuven geweest in de faculteit der artes. In de jaren 1454-1460 was hij prior in Amsterdam en in 1560-1571 prior van de kartuize bij zijn geboorteplaats. Tevens is hij vele jaren bestuurder van de Noord-Picardische provincie geweest. Van hem is een reisbeschrijving bewaard⁷¹).

Een zeer rijke bron is de kroniek van de kartuize van Herne bij Edingen, geschreven door Arnold Beeltsens van Thollembeke († 1490), monnik van dat huis. Zijn verhaal gaat tot het jaar 1489. Daarbij aansluitend is deze tot het jaar 1534 vervolgd door Jan van der Maude (Ammonius) van Gent († 1545). Ammonius, eveneens professor voor het convent en een broeder van de reeds vermelde Livinus Ammonius, schreef in meer verzorgde stijl. Zijn beschrijving is gegoten in de vorm van een menologium en biedt complete en levende portretten. Van deze kroniek bestaat een voortreffelijke moderne uitgave: Arnold Beeltsens et Jean Ammonius, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérinnes-lez-Enghien*, publiée et annotée par Edm. Lamalle S. J. (Louvain 1932).

Jan Vekenstijl († 1507), monnik van het klooster te Leuven, schreef een gedetailleerde kroniek van dit huis, welke aanvangt bij het eerste ontstaan in 1498 en eindigt met zijn sterfjaar. Zij is gepubliceerd door Reusens in *Analectes*, IV, 228-299. Vekenstijl's tijdgenoot uit Gent Pieter van Heysene of Pieter van Axel († 1509) stelde in de jaren 1492-1500 een kroniek van het Gentse klooster samen, welke in handschrift wordt bewaard in de Kon. Bibliotheek te Brussel onder no. 3856, ff. 124-135.

⁷¹) *Anecdota ex codicibus hagiographicis Johannis Gielemans* (Bruxelles 1895), 440-445; *Analecta Bollandiana*, XIV, 79; HB, LIV, 34-35, 52-53.

Omstreeks dezelfde tijd voltooide de beroemde Pieter Doorlant uit het Zeelhemse convent een geschiedenis zijner Orde, welke een eeuw later te Keulen is gedrukt onder de titel *Chronicon Cartusiense*. Een werk van bio- en bibliografische aard *De praecipuis aliquot Cartusianae familiae patribus*, eveneens te Keulen gedrukt, gaan wij, als zijnde van een niet-Kartuizer, n.l. de Gentse Carmeliet Arnold de Bost († 1499), hier voorbij.

Uit de 16^e eeuw zijn geen kloosterkronieken tot ons gekomen, behalve de reeds genoemde van Scheut en Herne. De bewogen tijden zijn voor het schrijven daarvan niet altijd bevorderlijk geweest. Ook zal er een en ander verloren zijn gegaan. Zo moet de Utrechtse monnik Gijssbert Rutenberch († 1557) een *Chronicon Cartusiae Ultrajectinae* hebben geschreven, dat niet schijnt te zijn bewaard⁷²). Doch in het begin van de 17^e eeuw, toen de rust veelal was teruggekeerd, is er een bijzonder levendige werkzaamheid geweest. Men wilde blijkbaar de herinnering aan hetgeen voorbij was alsnog zo goed mogelijk vastleggen. Daartoe was trouwens vanwege de autoriteiten der Orde zelf aansporing en leiding uitgegaan. Reeds in 1615 had de Grande Chartreuse tot de prioren de uitnodiging gericht om het bestuur der Orde spoedig te documenteren omtrent hetgeen voor de geschiedenis van de kloosters van belang was. Ingevolge deze aanwijzing is toen in het grote klooster bij Grenoble een historische documentatie bijeengekomen, welke betrekking had op 180 huizen. L. le Vasseur († 1693) en C. le Couteulx († 1709) hebben van deze verzameling gebruik gemaakt voor de samenstelling van hun grote werken over de historie van de Orde. In de Franse revolutie is echter deze gehele collectie jammerlijk voor het grootste deel een prooi der vlammen geworden. Aldus is het te verklaren, dat thans bijvoorbeeld niet meer kan worden beschikt over de uitvoerige catalogi priorum van verschillende Nederlandse kloosters, welke zich daaronder hebben bevonden.

In Brussel heeft de Kartuizer Pieter de Wal († 1648) geijverd voor het bijeenbrengen van al wat voor de geschiedenis van zijn klooster van belang kon zijn. Zijn *Chronica Carthusiae Bruxellensis*, gedateerd 1633 en ook wel betiteld: *Collectanea*

⁷²) HB, XXIX, 339-353, LIII, 170-171.

rerum gestarum et eventuum Cartusiae Bruxellensis berusten in handschrift in de Kon. Bibliotheek te Brussel. Bij de Bosse Kartuziers was het Gerardus Eligius Raddelet († 1641), die gezorgd heeft voor een historische beschrijving van hun ondergaand convent. Zijn *Annales Cartusiae Sanctae Sophiae Constantinopolitanae* worden in handschrift bewaard in de Grande Chartreuse⁷³⁾. In 1632 zijn bovendien te Douai op naam van Arn. Raissius uitgegeven Eligius' *Origines Cartusiarum Belgii*, een beknopt overzicht van de geschiedenis der kartuizerkloosters in de Nederlanden. In 1639 is van zijn hand te Brussel een *Vita S. Brunonis* in druk verschenen.

In dit verband moet nog gewezen worden op de beschrijvingen van de Kartuizer martelaren. Omstreeks 1547 heeft Maurice Chauncy, een der te Brugge verblijvende monniken, die uit Engeland waren uitgeweken, de geschiedenis beschreven van de Engelse martelaren, in het bijzonder van de 18 Engelse Kartuziers, die onder Hendrik VIII om wille van het geloof waren vermoord. Chauncy verhaalt een en ander als ooggetuige. Zijn werk *Historia aliquot Martyrum Anglorum* is vele malen gedrukt, het eerst in 1550 te Mainz⁷⁴⁾. Verder zijn van Chauncy's hand biographiën van de martelaren John Fischer, Thomas More en Reynoldus Theologus. Op gelijke wijze is Arnold Havens († 1610) de historieschrijver geworden van de Roermondse martelaren. Hij schreef *Historica Relatio duodecim martyrum cartusianorum qui Ruremundae in Ducatu Geldriae Anno MDLXXII agonem suum feliciter compleverunt* (Coloniae 1608)⁷⁵⁾. De Roermondse Kartuizer Michael Uwens († 1674 of 1675) heeft van dit werk in 1649 te Roermond een Nederlandse vertaling uitgegeven: *Historie van twelf martelaers der Carthuysers Ordre, die binnen de stadt Ruremunde int jaer ons Heeren 1572 haeren strijdt gheluckelijck hebben volbracht, door 't onnosel vergieten haers bloedts*. Van de Delftse Kartuizer-martelaar Joost van Schoonhoven heeft Gerardus Eligius Raddelet nabij 's Hertogenbosch een levensbeschrijving voltooid, welke in

⁷³⁾ BB, XIV, 3-123.

⁷⁴⁾ *Analecta Bollandiana*, XXII en LIV. Zie ook *Handelingen van het Genootschap « Société d'Emulation » te Brugge*, LXXXIII, 58-66.

⁷⁵⁾ BB, XVI, 20-24.

1624 te Brussel is gedrukt: *Vita et martyrium B. Justi Goudani Cartusiae Delphensis in Hollandia professi et sacrista*.

Ook op een ander terrein der geschiedschrijving heeft de reeds genoemde Bossenaar Arnold Havens zich verdienstelijk gemaakt. In 1609 verscheen zijn *Commentarius de erectione novorum in Belgio Episcopatum*, waarin hij een gedocumenteerd historieverhaal geeft van de vestiging der nieuwe hiërarchie in de Nederlanden in 1559. Het werk bevat bovendien uitvoerige biographiën van de Roermondse bisschoppen Lindanus en Cuyckius. Havens heeft als Kartuizer verblijf gehouden in Den Bosch, Roermond, Luik, Leuven, Brussel en Gent, veelal als prior en tevens als visitator der Nederlandse provincie.

De reeds hiervoor vermelde Theodorus Petreius van Kampen († 1640), monnik van het Keulse convent, geniet vooral waardering om zijn baanbrekend werk op bibliografisch gebied. In 1609 verscheen te Keulen zijn *Bibliotheca Cartusiana*, een alphabetisch bewerkt overzicht van de voornaamste hem bekende schrijvers zijner Orde met vermelding van hun geschriften en van biografische bijzonderheden. 's Jaars te voren had hij, eveneens te Keulen, reeds in het licht gegeven de uitgave van de kartuizerkroniek, welke ruim een eeuw eerder door zijn confrater Pieter Doorlant te Zeelhem was geschreven onder de titel *Corona Cartusiana*. De uitgever heeft dit boek genoemd *Chronicon Cartusiense* en heeft er ook uitvoerige aanvullingen van de hand van Petreius zelf bij afgedrukt. Behalve deze belangrijke uitgaven heeft Petreius in dezelfde jaren nog talrijke andere werken in druk bezorgd, waarvan er drie in dit verband bijzondere aandacht verdienen. En wel het geschrift van de Gentse Carmeliet Arnoldus Bostius († 1499) over een aantal belangrijke figuren uit de Kartuizer Orde: *De praecipuis aliquot Cartusianae familiae patribus*. Vervolgens het werk van de Parijse Kartuizer Petrus Sutor *De vita Cartusiana*. Ook deze twee werken zijn hoofdzakelijk biografisch en bibliografisch van inhoud. Ten derde kwamen in 1640 te Keulen nog van de pers de *Opera Omnia van de H. Bruno*, bezorgd door Petreius⁷⁶⁾.

Omstreeks 1665 schreef Petronella de Grutere, supriorin van de Kartuizer zusters te Brugge, een *Chronycke oft kort*

⁷⁶⁾ NNBW, VI, 1110-1111.

verhael van alle gedenkweerdighe geschiedenissen, die gebuirt syn in het clooster van Sint Anna, genaemt de Chartreusinnen⁷⁷⁾. Ten slotte vermelden wij nog een uitvoerige *Series monachorum* van de kartuize bij Edingen, geschreven door Bruno Pédé van Brussel, die daar in 1765 als prior is overleden. Dit historisch werk is mede door Lamalle in zijn bovengenoemde uitgave gepubliceerd.

De literaire productie van de Nederlandse Kartuijzers op hagiografisch gebied, heeft zich, voorzover wij konden nagaan, vrijwel beperkt tot een vijftal van hen. De Zeelhemse monnik Pieter Doorlant († 1509)⁷⁸⁾ is in dit opzicht het vruchtbaarst geweest. Hij heeft verhandelingen, vaak in de trant van een dialoog, geschreven over de H. Cecilia (in 1513 gedrukt te Leuven), over de H. Ursula en haar gezellinnen, over de H. Laurentius (hs. 15027, ff. 347 e. v. Kon. Bibl. Brussel), over de H. Vincentius Ferrer O. P., over de H. Romanus, over de vele bekoringen van de H. Antonius abt (hs. 15016 Kon. Bibl. Brussel), over Sint Jan de Evangelist en over de H. Catharina. Dit laatste werk werd in 1513 te Leuven gedrukt. Een Nederlandse uitgave verscheen bij Govert Back te Antwerpen: *Sinte Katharinen Legende, gheboorte ende bekeringhe ende passye der heyligher maghet*. Omstreeks dezelfde tijd, rondom het jaar 1498, kwam bij dezelfde drukker van de pers Doorlant's *Vita Sanctae Annae*, welk werk later herhaaldelijk opnieuw is uitgegeven. Doorlant heeft ook een Nederlands leven van Sint Anna geschreven (hs. no. 895 Gent), *Die Historie van Sinte Anna*, hetwelk in 1501 bij G. Back te Antwerpen in druk is verschenen. Onder dezelfde titel kwam reeds in 1499 bij Peter van Os te Breda een werkje uit, « overgheset wten latijn in duytsch bi broeder Wouter Bor Catuser tot Monichusen. » Vertaler is de Arnhemse Kartuijzer Wouter Bor van Deventer († 1500). Zijn vertaling heeft later verschillende herdrukken beleefd.

Van de Keulse prior Pieter van Blommevenne van Leiden is in 1516 gedrukt een *Sermo de sancto Brunone confessore* en omstreeks dezelfde tijd zijn *Vita sancti Brunonis*.

⁷⁷⁾ St. d'Ydewalle, t. a. p., passim.

⁷⁸⁾ Zie blz. 26-27 van deze bijdrage.

Overigens zal men ongetwijfeld nog korte verhandelingen over heiligen kunnen aantreffen in de preken-collecties, welke sommige monniken, zoals Hendrik van Coesfeld en Willem Bybau, hebben nagelaten onder de algemene aanduiding « Sermones de tempore et de sanctis ». De lofredenen op de Heiligen van Dionysius de Kartuijzer vullen zelfs een foliodeel van 800 bladzijden. Zouden wij de voortreffelijke levensbeschrijving, welke Dirk Loer van Stratum omstreeks 1530 in de Keulse kartuize van Dionysius van Ryckel heeft op schrift gesteld onder het opschrift *Vita beatae memoriae Dionysii Cartusiani* hier onvermeld mogen laten? Bovendien heeft Dirk Loer in 1553 uitgegeven een vertaling van Raimund van Capua's Leven van de H. Catharina van Sienna benevens haar dialoog en enige door haar opgestelde gebeden.

Zacharias van Lippeloo († 1599) uit Antwerpen, professus van de Sint-Barbara-kartuize te Keulen, heeft een verkorte uitgave bewerkt van de levens der heiligen van Laurentius Surius, die eveneens monnik van het Keulse convent is geweest. De eerste uitgave kwam in 1596 in Keulen van de pers. Na zijn dood heeft zijn confrater Cornelis Gras († 1642), die ook een Antwerpenaar was, zijn werk voltooid. Deze herziene en vermeerderde editie is in de jaren 1603-1604 te Keulen in vier delen verschenen onder de titel: *Vitae sanctorum, ex selectissimis orthodoxis Patribus compendio conscriptae per fratrem Zachariam Lippeloo Carthusianum et nunc recens fidelissimae recognitae ac auctae per fratrem Cornelium Gras itidem Carthusianum*⁷⁹⁾.

H. J. J. SCHOLTENS

SUMMARIUM.

Catalogus hic traditur scriptorum carthusianorum neerlandicorum ex saeculis XIV° ad XVII^{um}. Non intendit auctor totam activitatem litterariam huius spectatissimi Ordinis exhaustive tradere, sed viam sternere ad componendam « Bibliothecam Carthusianam Neerlandicam », addendo seriei auctorum cum elenchum eorum operum tum, compendiose quidem, etiam biographicas notitias.

⁷⁹⁾ Paquot, IV, 206-210; J. Hartzheim, *Bibliotheca Coloniensis* (Coloniae 1747), 65, 322.